

SZTÁLINISTA TÁJKÉP A „GÉNIUSZ GENERALISSZIMUSZ” NÉLKÜL KISEBBSÉGI ÉS VALLÁSI CSOPORTOK ÜLDÖZÉSE A ROMÁN NÉPKÖZTÁRSASÁGBAN

Miféle társadalmat eredményezett Sztálin despotikus uralma és a tantételszerű írásaiból összeálló eklektikus ideológiai elegy? Több volt Sztálin politikai kurzusa¹ Zsdanov kultúrpolitikájának, Kaganovics propagandájának és Berija titkosszolgálatának összegénél? Miként befolyásolta mindez a kisebbségi létet és a vallási csoportok mindennapjait a Román Népköztársaságban? Ezekre a kérdésekre keresek válaszokat tanulmányomban.

Sztálin halála után úgy tűnt, hogy a szovjet szatellitállamok helyzete megváltozik, és lehetővé válik a rendszer újragondolása. A modell már adott volt: Titó marsall szocializmusa, amely részben eltért a generalisszimusz normáitól, és nemzeti alapon közelítette meg a kérdést. (Persze továbbra is csak a csalhatatlannak kikiáltott párton belül, hiszen azon kívül fűnek sem volt szabad nőnie.) Végül a Kreml jelölte ki az államszocializmus átalakításának határait, előbb az 1953-as német felkelés, majd az 1956-os magyar forradalom brutális leverésével.²

Azok előtt, akik figyelemmel kísérték Sztálinnak a Lenin Mauzóleumba való temetése és a Kreml falában található Nekropoliszba történt újratemetése közé eső idők ideológiai átalakulásait és hatalmi praxisát, egy olyan társadalmi berendezkedés képe tárult fel, amely a megtévesztésre és az önáltatásra épült. Ezekben az években a kommunista propaganda még mindig egy harcosan ateista politikai „vallás-ként” láttatta saját ideológiáját, azt terjesztve, hogy ennek a durva és merev hangsúlyai Sztálinnal együtt eltűntek. Bár kényszermunkát is használtak a gyorsabb modernizáció érdekében, el is ítélték (noha ezáltal a rendszerüknek saját magát kellett elítélnie) és megtagadták ennek alkalmazását.³

¹ Lásd Robert Gelately: *Stalin's Curse: Battling for Communism in War and Cold War*. Vintage, 2013; Edward Arfon Rees (ed.): *The Nature of Stalin's Dictatorship: The Politburo, 1928–1953*. Houndmills, 2003; valamint Timothy Synder – Ray Brandon (ed.): *Stalin and Europe: Imitation and Domination, 1928–1953*. Oxford University Press, 2014.

² Nikos Zachariadis (1903–1973) esete is ékesen bizonyítja, hogy a moszkvai vezetésnek nagyon veszélyes vállalkozás volt nemet mondani. Mint ismeretes, a görög kommunista vezér szibériai száműzetése után, titokzatos körülmények között halt meg. Kevésbé köztudott viszont, hogy Gheorghe Gheorghiu-Dej román pártvezér és miniszterelnök is részt vett az eltávolítását eldöntő bizottság munkájában.

³ Jól példázza a sztálinista kontraszelekciót, hogy egyedül Nikita Hruscsov menekült meg a „kollektív vezetés” következményeitől, és kizárólag azért, mert szenvedélyes apparatcsikként mindig „úgy táncolt, ahogy Sztálin füttyült.” Lassanként eltűnt a politikai szintérről Georgij Malenkov

Az ázsiai posztsztálinista irányvonal sok mindenben volt hasonló a szovjethez, mégis kibékíthetetlen szembenállás alakult ki az ázsiai és az európai kommunisták totális rendszerei között néhány olyan kérdésben, mint a sztálintalanítás vagy Moszkva hegemonisztikus törekvései. Kim Ir Szen 1955-ben elhangzott beszédében (*A dogmatizmus és formalizmus eltörlése és a Dzsucse megteremtése az ideológiai munkában*) hangsúlyozta a koreai forradalom nemzeti jellegét, követelve, hogy a siker érdekében minden ideológiai tevékenységet Korea történetére, földrajzára és egyedülálló szokásaira alapozzanak.⁴ Később Kínában (1958–1961 között) a „Nagy ugrás”-mozgalom elindításával Mao Ce-tung is hasonló szellemben hirdette meg a „szocializmus felé vezető kínai utat”.

Az 1944 és 1958 közötti szovjet megszállás alatt a Román Népköztársaság (RNK) a „Nagy Testvér” nyomdokaiban lépdelt, mivel a Moszkvából távirányított állami vezetésnek hinnie kellett, hogy „a fény csak keletről jöhet.”⁵ A generalisszimus halála a külpolitikai lavírozás útjára terelte Gheorghe Gheorghiu-Dej román pártfőtitkár nómenklatúráját. Úgy döntöttek, hogy a sztálini Gulág és a személyi kultusz kitaposott ösvényein követik majd az ázsiai kommunizmus vezéreit (addig, ameddig Hruscsov engedi), és közben a Nyugatnak is ígéretnek ezt-azt. Ebben a kicsit Goldonira emlékeztető helyzetben Gheorghiu-Dej rezsimje egy propagandaállam és egy rendőrállam sajátos *mixtum compositum*ává tette hazáját. Világtól elzárt világában törvényszegésként kellett kezelni a szabad gondolkodást, mintha a jövő „tökéletes társadalmában” nem lehetett volna helye a nézetkülönbségnek és a nyílt, őszinte társadalmi párbeszédnek. Az önzonosság és a másság vállalását egyaránt nyilvános megbélyegzés követte, a felelősségteljes kisebbségi viselkedés (nemzet)biztonsági kockázattá vált az RNK nemzetépítési stratégiájában, a kulturális hagyományok őrzése és ápolása pedig már egyenesen bűncselekménynek minősült.

A szovjet csapatok 1958-as kivonása után is folytatódott „a burzsoá nacionalizmus elleni harc”, a „munkások és parasztok tömegeit” pedig továbbra is ugyanazzal az ópiummal, ugyanazzal a kvázi-kultúrával és ugyanazzal az ideológiailag megmásított történelemmel bódították. Emellett persze a „gyökértelen kozmopolitizmus” ellen is felléptek, hogy a különböző társadalmi csoportokra és a mindinkább elmagányosodó egyénekre egy új, kötelező identitást erőszakol-

miniszterelnök, aki igen közel állt Sztálinhoz a „leningrádi affér” után, Lavrentyij Pavlovics Berija marsall, Sztálin belügyminisztere és az NKVD vezetője, Lazar Kaganovics, Hruscsov védelmezője, Vjacseszlav Molotov, Sztálin külügyminisztere és Nyikolaj Bulganyin. Lásd William Taubman: *Khrushchev: The Man and His Era*. New York, 2005, 211–215.

⁴ Seong-Chang Cheong: *Stalinism and Kimilsungism: A Comparative Analysis of Ideology and Power*. *Asian Perspective*, 2000.1. sz. 133–161.

⁵ Más politikai folyamatokhoz hasonlóan a „kétarcú” román propagandaállam 1952-es bukaresti *avant la lettre* desztalinizációját is pusztá színjátéknak tekinthetjük, hiszen a moszkovita frakciót (*de facto* a Román Munkáspárt vezető kvartettjének három tagját: Ana Paukert, Teohari Georgescu és Luka László) Sztálin jóváhagyásával távolították el.

hassanak (annak ellenére, hogy fogalmuk sem volt róla milyen, hiszen azelőtt ilyen még nem volt).

Az állítást, miszerint nem a bírók, hanem a párt vezetősége készítette elő a politikai perek során a vádemelést, az ítéletet és a kiszabott büntetéseket, egy sor 1954-es, a pártszerveken belül keletkezett dokumentum is alátámasztja. Egy kirívó példát találunk erre a Román Munkáspárt politbürojának 1954. szeptember 23-án tartott ülése nyomán készült jegyzőkönyvben. Eszerint a „Luka László⁶ vezette áruló klikk” elleni pert levezénylő bíró *felkészítésénél* előre eldöntötték, kit fognak elítélni és kit engednek szabadon. Volt olyan eset is, amelyet úgy kezeltek, hogy „majd meglátjuk”. *„Dinu Constantin esetében, aki jó kohászati szakember, majd meglátjuk, hogy a tevékenysége veszélyes-e az államra vagy sem. Ha nem veszélyes, Dinu Constantint szabadon engedjük.”*⁷

Luka perét a kommunista igazságszolgáltatás szemléltetésére szánták, ezért számos aktivistát és párttagot hívtak meg az „eseményre”, többek között propagandistákat, Zsil-völgyi bányászokat és székely gazdákat a Magyar Autonóm Tartományból.⁸ A „tömegeket” tájékoztatták az eljárás tartalmáról, különös hangsúlyt fektetve az előző pénzügyminiszter által elkövetett bűncselekményekre és arra, hogy a klikk mekkora veszélyt jelentett Romániára, amíg le nem leplezték. Más szóval a per a párttagok számára „a tanulás hatékony forrásává” vált, amely arra buzdított, hogy fokozzák az osztályellenséggel szembeni politikai éberségüket.⁹

1958-ban a büntető törvénykönyv és a büntetőeljárás törvénykönyv módosításával a hatóságok már gyakorlatilag korlátlan számú intézkedést hozhattak bárkivel szemben, akár a legneveztesebb okokból kifolyólag is. A módosítások után a büntető törvénykönyv 209. cikke törvénytértésnek minősítette az „ellenséges vitákat” és „a közigazgatás vagy az RNK szövetségeseinek megváltoztatására tett kísérletet” is.¹⁰

Látva, hogy a hivatalos propaganda folyamatosan mondvacsinált hősöket éltet,¹¹ a munkáspárt régi-új kormányosa, Gheorghe Gheorghiu-Dej is kezdte elvárni a hivatalos román narratívától, hogy az 1933-as Grivița gyártelepi munkássztrájkok főhősének szerepét megkapja, és úgy beszéljenek róla, mint az 1944

⁶ Luka László, románul: Vasile Luca (1898–1963), romániai magyar kommunista politikus, 1947–1952 között pénzügyminiszter. 1952-ben kizárták a pártból, majd halálra ítélték, amit később életfogytiglani börtönbüntetésre változtattak.

⁷ Lásd Gheorghe Onișoru: *Pecetea lui Stalin. Cazul Vasile Luca*. Târgoviște, 2014.

⁸ A Magyar Autonóm Tartományt 1952-ben hozták létre szovjet nyomásra, Marosvásárhely központtal. 1960-ban átalakították, és az új elnevezése Maros-Magyar Autonóm tartomány lett. 1968-ban szüntették meg.

⁹ A vádiratot/vádhatározatot a per után kiadták egy brosúrában, kizárólag belső használatra.

¹⁰ Tănase Stelian: *Intelectualii ca masă de manevră. Supliment*, 1998. augusztus–szeptember 22.

¹¹ Olyanokat, mint Vasile Roaită, az 1933. februári nagy grivițai román munkássztrájk idején agyonlőtt vasutas (akiról kiderült, hogy a korábbi rendszer titkosrendőrségének – *Siguranța* – volt a besúgója), vagy Elena Pavel (született Sîrbu), aki a második világháború alatt lett egy amerikai bombázás áldozata.

augusztus 23-iki román átállás megszervezőjéről.¹² (Ennyit a történelemhamisításról.) Ma már talán komikus olvasata is lehetne mindennek, ha a személyi kultusz visszasságai nem csapódtak volna le művészi alkotások szintjén, és nem kerültek volna az oktatási rendszer követelményei közé. Így viszont maradandó károsodásokat okozott, legalább annyira, mint az is, hogy ha valaki el mert mosolyodni egy politikai viccen, „ellenséges elemként” biztonságpolitikai veszéllyé vált.

A vallási kisebbségek ellen elkövetett igazságtalanságok tekintetében a Securitate¹³ Irattárait Vizsgáló Országos Bizottság Levéltára (ACNSAS, *Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității*) nagy mennyiségű dokumentumot vett át és tett kutathatóvá. Ezek az iratok nélkülözhetetlenek a kommunista totalitárius rendszert elszenvedő és túlélő vallási csoportok önvizsgálata szempontjából. Álljon itt néhány példa a különböző etnikulturális és hitbuzgalmi csoportok ellen elkövetett atrocitásokra.

*

A vallási üldöztetés 1953 júliusában érte el a romániai cionistákat, amikor a bukaresti katonai bíróságon a jobboldali *Betár* mozgalom hét tagját ítélték el koholt vádak alapján. Az ítéletek sokkolóak és teljesen önkényesek voltak: Edgar Kanner 18 év, Shlomo Sitnovitzer 15 év, Jakov Litman-Litani 15 év, Pascu Schechter Gani és Meir Horowitz 12 év, illetve Marcel Tăbăcaru és Suzi Benvenisti 10 év börtönbüntetést kapott.

Egy évvel később, 1954. március 28-án szintén a bukaresti katonai bíróság kezdte meg az ún. *Tizenhármak perét* a romániai zsidó közösség legfontosabb vezetői ellen. A perek során Alexandru Leib Zissu, Mișu Benvenisti és Jean Cohen életfogytiglan tartó börtönbüntetést kapott. A megelőző csapások terrorjának Moți Moscovici, Mella Iancu, Carol Reiter, Moshe Weiss, Zoltan Hirsch, Dr. Benjamin Haber, Dr. Erich Hass, Ștefan Khun, Benjamin Beer és Charles Phillippe Gyr is áldozatul esett. Érdeemes megjegyeznünk, hogy Charles Phillippe Gyr nem zsidó, hanem svájci volt, és a *Securitate* ügynökeként szivárgott be a csoportba, hogy a cionista szervezetek vezetőit kémkedési ügybe keverje. 1954. áprilisában a bukaresti katonai bíróság újabb persorozatot indított, előbb a *Negyvenegyek peréről* írtak a rezsim propagandistái, majd 1954. májusában a *Hașomer Hațair* nevű baloldali cionista szervezet harminckét egykori tagját vetették börtönbe. Később hasonló politikai pereket tartottak Brassóban (1950 és 1960 között Sztálinváros volt a neve), Temesvároton és Jászvárosban (Iași) is.

1958. április 10. és május 28. között a marosvásárhelyi katonai bíróság persorozatot indított a Magyar Autonóm Tartomány, vagyis Székelyföld protestáns keresz-

¹² Lásd Mihai Burcea – Ștefan Bosomitu (red.): *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator*. Iași, 2012; Alexandra Toader: *Cultul personalității lui Gheorghiu-Dej (1944–65)*. Iași, 2015; Elis Pleșa: *Gheorghe Gheorghiu-Dej – cultul personalității*. Târgoviște, 2016.

¹³ A román kommunista totalitárius állam politikai rendőrsége.

tényeinek egy csoportja ellen. A per során Bakó Pált, Fekete Jánost és Szőke Lászlót 15 év, Nagy Jenőt 13 év, illetve Lőrincz Jánost hét év börtönbüntetésre ítélték. 1958. október 3-án a szövetség Szilágy megyei csoportját vették „kezelésbe”. Balogh Bélát kilenc évre zárták átnevelő intézetbe, Holosuk Idát és Balázs Magdolnát nyolc év, Bodó Sámuelét és ifj. Püsök Miklóst hét év, Porcsalmi Józsefet hat év, id. Püsök Miklóst pedig öt év börtönbüntetésre ítélték. Aztán szeptember 6-án megtartották a legnagyobb „Bethánista pert”,¹⁴ amelyben Visky Ferenc református lelkészt 22 év börtönbüntetésre és kényszermunkára ítélték, feleségét és hét gyermekét (a legidősebb tizenkét, a legfiatalabb csak két éves volt ekkor) pedig deportálták a dél-romániai Bărăgan pusztaságába. Az elítéltek minden „vagyonát” elkobozták a hatóságok. A temesvári katonai bíróságon egy Bihar megyei csoportot (a Partium területéről) is elítéltek: Szilágyi Sándor, Karczagi Sándor, Dézsi Zoltán és Papp Antal húsz év börtönbüntetést kapott, Jakab Sándor, Kiss Sándor és Patócs Erzsébet pedig 18-at.

E perek paradoxonja, hogy munkások, parasztok és értelmiségiek jelentős csoportjait kizárólag hitbéli és vallásos meggyőződésük miatt ítélték el, annak ellenére, hogy az 1948-ban és 1952-ben elfogadott román alkotmányok „garantálták” a lelkiismereti szabadság jogát.

Az 1958-as évben több politikai ihletésű bűnbakkereső per is indult. Az RNK Sztálinvárosában (Brassóban) például német evangélikusok ellen. A csoportot Konrad Möckel, a Fekete Templom lelképásztora vezette. Horst P. Deppner, Günther Volkmer, Teodor Moldovan, Karl. K. Dendorfer, Heinz N. Taute, Günther. M. Melchior, Gerhard Gross, Reiner Gh. Szegedi, Emil C. Popescu, Hans I. Bordon, Peter Ernst H. Hoenig, Oskar E. Kutzko, Kurt Felix F. Schlattner, Gerd E. Pilder, Friederich F. Roth, Werner D. Theil, Fitz M. Guido, Herberth H. Roth és Maria Luise Roth több évi kényszermunkát és börtönbüntetést szenvedtek el.

1959-ben Argay György lutheránus-evangélikus püspököt, aki maga is a Bethánia-mozgalom aktív tagja volt, a hatóságok „felderítették és leleplezték”, amiért támogatását és szolidaritását fejezte ki az 1956-os magyar forradalommal. A kolozsvári katonai bíróság ennek kapcsán több fiatal lutheránus teológust tartóztatott le, mert a Protestáns Teológiai Intézet hallgatóiként a püspök befolyása alá kerültek. Mózes Árpádot, Antal Lászlót, Gödri Jánost, Dani Pétert, Veress Károlyt, Kiss Bélát és Török Sándort a hatóságok hosszú évekre küldték kényszermunkatáborokba.

Elég nagy türelemmel és főleg jó irányba terelték-e közösségeiket a protestáns lelki vezetők? Mi történhetett volna, ha összefognak? Mit mutat az egység hiánya? A politikai rendőrség erejét? Az irattartókból előkerült információk szerint ezek a

¹⁴ Francis E. Clark portlandi presbiteriánus lelkész 1881-ben megalakította az ún. CE Szövetséget, *Christian Endeavour* néven. Célja az volt, hogy megtartsa a hitrejutott fiatalokat a gyülekezetben és a hitben. A történeti Magyarországon Szabó Aladár, dr. Kecskeméthy István és mások 1903-ban alapították meg a Bethánia Egyletet, és kérték annak felvételét a CE Világszövetségbe. Az Egylet célja a „keresztyén könyörülő szeretet gyakorlása és az igazi keresztyén élet felvirágoztatása” volt.

kérdések legalább ugyanannyira foglalkoztatták Richard Wurmbrand-ot¹⁵ – aki több mint egy évtizedet töltött a román börtönökben, mielőtt 1956-ban csatlakozott a „magyar szertartású” lutheránus egyházhoz –, mint Ravasz László református püspököt vagy a mai egyháztörténeiszket.

Wurmbrand a kommunista rezsim békés, de rendkívül aktív ellenfele volt. Az elnyomott vallási csoportok és a politikai vezetés közötti párbeszédben látta a kialakult krízis megoldását. 1959. március 17-én (utolsó letartóztatása alkalmával)¹⁶ rendhagyó módon kezdte vallomását: „*Miért csak akkor beszélnek velünk, a vallási élet képviselőivel, ha rács mögött vagyunk?*”¹⁷ Szavai megdöbbentő egyszerűséggel foglalták össze az állam és az egyház kapcsolatát a román kommunista terror második hulláma¹⁸ alatt.

A folytatásban Richard Wurmbrand sok hívő meggyőződésének adott hangot (talán tompítva a kétségbeesés felhangjait), amikor úgy fogalmazott, hogy „*Romániában egy vallásellenes üldöztetés küszöbén állunk.*”¹⁹ Nézete szerint bölcsőbb lett volna továbbra is nyílt kapcsolatot tartani a román állam és a nyugati vallási mozgalmak képviselői között, de ehhez újra kellett volna értékelni az Egyházak Világtanácsának szerepét,²⁰ fel kellett volna hagyni a vallási kisebbségekkel szem-

¹⁵ Richard Wurmbrand (1909–2001) Isztambulban született egy zsidó fogorvos családjában. Bár fiatal korában a kommunizmus hatása alá került, miután 1939-ben megtért, egész életét a keresztény hit terjesztésének szentelte. Előbb Moldvában térített, majd Bukarestben. 1956-ban a kolozsvári evangélikus püspökségen tett vizsgája után Argay püspök támogatásával letehetette a lévita-lelkészi esküt. 14 évet töltött a román kommunista pártállam börtöneiben, ahonnan nyugati hittestvérei 10 000 dollárért váltották ki (öt és családját). 1965-ös távozása után rendkívül erélyesen lépett fel világszerte a keresztényüldözések és a kommunista ateizmus ellen. Írásai 15 nyelven jelentek meg.

¹⁶ Arhiva Consiliului Național pentru Studiarea Arhivelor Securității (a továbbiakban: ACNSAS), Fond-I, i. sz. 157078, II. kötet, 351–374.

¹⁷ 1954-ben a bebörtönözött katolikus Márton Áron püspököt Dr. Petru Groza, a Nagy Nemzetgyűlés elnöke kereste fel. Lásd Csendes László: *Biserica poate învinge comunismul [...]* botezând. In: *Márton Áron: un episcop catolic pe calea crucii*. Kolozsvár, 2013, 89–104.; Uő: *Párbeszéd a börtönben*. Gheorghe Gheorghiu-Dej kormányának viszonyulása a római katolikus egyházhoz. In: *Marton József et al. (szerk.): Ecce sacerdos magnus. Tanulmányok Márton Áron püspökké szentelésének 75. évfordulójára*. Budapest, 2014, 123–166.

¹⁸ Az RNK kommunista nómenklatúrája először 1948-ban indított támadást a kisebbségi egyházak ellen. A terror 1955-ben hagyott alább, majd 1956–1964 között újabb terrorhullám söpört végig az ország vallásos csoportjai fölött.

¹⁹ Itt jegyezném meg, hogy Bukaresten, Sztálinvárosban (Brassóban) és Orsován a hatóságok több monumentális protestáns templomot romboltak le, mintegy szimbolikus háborút is viselve. Bukaresten a *Sala Palatului* (azaz Palotacsarnok) a volt királyi palota közelében épített protestáns templom helyére épült, míg a mai Brassóban az Aro Hotel váltotta fel a városközpont hajdan épült protestáns templomát. Az orsovai evangélikus templomot a Duna vize alá süllyesztették.

²⁰ A magyar protestáns lelkészek többsége nemcsak Gavrilă Birtaş államvédelmi ezredes szerint volt a „*horthysta, a nyilaskeresztes és az imrédysta mozgalmak tagja*”, de a politikai rendőrség országos szintű első ügyosztályának parancsnoka azért is veszélyesnek tartotta őket, mert „*1944. augusztus 23-a után jogellenesen hatalomra törtek, és a Magyar Népi Szövetségen belül sovíniszta politikát folytattak.*” Birtaş az unitárius felekezet vezetőit abban is bűnösöknek találta, hogy mivel „*Angliában tanultak, az imperialista ideológia befolyása alá kerültek.*” (Lásd ACNSAS, Fond-D, i. sz. 12577, 2. kötet.)

ben elkövetett kegyetlenkedésekkel. A bebörtönzött lelkész elítélte az állambizton-
sági ügynökök növekvő arányú felhasználását, illetve a Vallási Felekezetek
Osztályának és az országot vezető Román Munkáspárt vezetőségének egyházellen-
es fondorlatait.

Nyilatkozata során Wurmbrand először állította élesen szembe a Romániában
hivatalosan elfogadott (és szerinte nagyrészt megalkuvó) vallási közösségeket a
földalatti (mártír) egyházzal. A kettő között tátongó szakadékot későbbi írásaiban
gyakran hangsúlyozta, mert véleménye szerint az utóbbi képviselte az egyetlen
autentikus vallási struktúrát hazájában. Becslése szerint a (neo)protestáns keresz-
tények száma akkoriban közel kétmillió lehetett az RNK-ban, és ha figyelembe
vesszük a magyar protestáns egyházat, a német, magyar és szlovák lutheránus gyü-
lekezeteket, valamint a román, magyar és roma baptistákat, adventistákat, pünkös-
dieket, valamint más evangéliumi keresztény csoportokat (például az *Oastea
Domnului* [„Az Úr Serege”]²¹ tagjait vagy Jehova Tanúit), ez a szám valósnak bizo-
nyulhat.

Richard Wurmbrand azt is kiemelte, hogy minden közösségben nőtt a szertar-
tásokon résztvevők száma (vallási felekezettől függetlenül), mert a nehéz időkben
sok hívő méltányolta az egyházi intézmények oltalmazó és vigasztaló szerepét,
viszont a gyülekezetek mind kevésbé bíztak az új vezetőkben, és nem tárták fel
előttük valós problémáikat.

Vallomásában Wurmbrand nyíltan elítélte a *Securitate* bomlasztó tevékenység-
gét, amely a zsaroláson és a rágalmazáson túl az egyház törvényes képviselőivel
folytatott őszinte párbeszéd elutasításán alapult. A lelkész konkrét példákat is
hozott arra nézve, hogy a hatóságok többször kaptak hamis információkat az egyes
vallási felekezetekre erőszakolt informátoroktól. Nem kis teljesítmény, hogy mind-
ezt pont a politikai rendőrség fogságában tette.

Miután rámutatott, hogy a kommunista vezetésnek a kisebbségi egyházakkal
szemben alkalmazott káros és szűk látókörű intézkedései pánikot keltenek, leírta a
folyamatos rettegést és a méltánytalan vallási üldöztetés kapcsán érzett felháborodást.

Az első, Wurmbrand által helytelenített intézkedés az volt, hogy az állam
nevezte ki a papokat. Ez ahhoz vezetett, hogy a közösségek megbecsült és kedvelt
lelképásztorait eltávolították pozíciójukból, majd olyan lelkészek és prédikátorok
jöhetek a helyükre, akik saját egyházuk érdekeit sértő intézkedéseket vezettek be,
és közrejátszottak a bizalomhiány kialakulásában. Richard Wurmbrand ezt az állí-
tását főleg a pünkösdi, adventista és baptista egyházakból hozott példákkal támasz-
totta alá, majd rosszallásának adott hangot a kisebbségi vallási csoportok vezetői-
nek letartóztatásával kapcsolatban. Az egyházak szempontjából törvénytelenül
kinevezett vezetők nem tudták „kezelni” a gyülekezetek jogos felháborodását,

²¹ Az *Oastea Domnului* a Wurmbrand által mártírnak nevezet földalatti egyház része volt. Lelki és
szellemi vezetőjének az ötvenes évektől az 1989-ben bekövetkezett haláláig Traian Dorz költő szá-
mított.

melyet választott lelkészeik erőszakos eltávolításának kapcsán éreztek. (*Mutatis mutandis* ezt a mózesi vallású, illetve a muszlim hitű emberekre is érvényes állításnak tekinthetjük.)²²

A vallomás, mely az eltelt idő távlatából ma inkább egy vádiratnak tűnik, azt is sérelmezte, hogy az eredetileg hatósági engedéllyel épített imaházakat (és más vallásgyakorlási helyeket) az állam egyszerűen kisajátította. A tulajdonjog megvonását a vallási közösségek joggal tekintették az állam újabb árulásának.

Wurmbrand nyíltan szólt a koncepciós perek sorozatáról is, amelyekre álláspontja szerint azért került sor, hogy az állam számára kellemetlen kisebbségi egyházak vezetőit és prédikátorait kompromittálják. A karácsonykor vagy húsvétkor tartott bűnügyi perek szerinte egyértelmű támadások voltak a keresztény hit ellen. Wurmbrand számos példát hozott fel arra nézve is, hogy az állam ártatlan csoportok és személyek ellen indított sajtókampányokat. Valóságos rágalomhadjáratok kezdődtek, amelyek úgy láttatták a kisebbségi felekezeteket, mint „reakciós kémfészeket”.

A keresztény hívők erőszakos munkahelyi áthelyeztetését, „reakciós elemként” való megbélyegzését és a különféle fenyegetőzéseket is elítélte Wurmbrand. Például: a gyerekek nem vállalhatják hitüket, ha vallási okokból kizárják őket az iskolai oktatásból – állapította meg. Nyilatkozatának végén Richard Wurmbrand számos más diszkriminációs intézkedést is helytelenített, főleg azt, hogy az állam nem hajlandó elismerni olyan közösségeket, amelyek bevett vallásgyakorlással és szertartási renddel rendelkeztek. Bár nem említi külön a görög katolikusokat vagy Jehova Tanúit, egyértelmű, hogy észrevétele rájuk is vonatkozik.

*

1956-ban, az Egyházak Világtanácsa központi bizottságának Galyatetőn tartott találkozására készülődve Ravasz László magyar református püspök²³ is összefoglalta nézeteit a kommunista államok egyházpolitikájáról és a közép-kelet-európai vallási közösségek általános helyzetéről. Szövege „jó tanácsként” jutott el az

²² Ali Osman Becmambet imám (1912–2013) legendás volt a romániai tatár közösségben, nemcsak mint a kommunizmus túlélője, hanem mint olyan kommunistaellenes aktivista is, akinek kiváltságul jutott, hogy megérhette a kommunista rezsim összeomlását. Omurcea faluban született a történelmi Dobruzda régióban, és arra használta fel klerikális pozícióját, hogy segítséget nyújtson a krími tatár menekülteknek. Becmambet imámot Kurt Amet Mustafa és Sídik Ibrahim H. Mírzi volt muftikkal együtt tartóztatták le. A hatóságok csak ezután rendeztek koncepciós pert, melyben tizenkét év börtönbüntetésre ítélték őket. Sídik Ibrahim H. Mírzi 1959-ben, a väcäreşti-i börtönben halt meg. Az ellenálló tatár lelki vezetőket gyakran ítélték életfogytiglani kényszermunkára, így sokan a koncentrációs táborokban haltak meg. Összesen 18 muszlim lelki vezetőt tartóztatott le a *Securitate*. (lásd ACNSAS, Fond-D, i. sz. 14718, 138. l.) Enan Curtmola a nagyenyedi börtönben halt meg politikai fogolyként. Az 1906-ban épített bukaresti mecset helyén a kommunista vezetés a „munkásosztály hőseinek” hozott létre temetkezési helyet. (lásd ACNSAS, Fond-P, i. sz. 10679, VIII. kötet, 84–95.)

²³ Életeről lásd Hatos Pál: *Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete*. Budapest, 2016.

Erdélyben 1989-ig üldözött Bethánia-mozgalom tagjaihoz.²⁴ Ravasz abból indult ki, hogy Isten akaratának tekinti egyháza (és más egyházak) kommunista uralom alá kerülését. A vallás és a kommunizmus kapcsolatát világnézetek konfliktusaként látta, melyben *„végső soron az állam el fogja nyomni az egyházat, és nyomás alatt fogja tartani.”*

Ravasz szerint az állam és az egyház kapcsolatának terén a kommunista politika két lehetséges irány közül választhatott. Bölcsebbnek tartotta azt a megközelítést, amely elválasztja ugyan az egyházat a politikai hatalomtól, de továbbra is lehetővé teszi az autonóm hitéletet. A másik politikai alternatíva, amely szerinte meghatározó volt a kommunista lágerben, az egyházzal szemben alkalmazott állami erőszak volt. Ravasz rámutatott, hogy még egyes kommunisták is igazat adtak neki ezzel az észrevételével kapcsolatban, hiszen az elnyomás politikája csak megerősíti az egyházakat, viszont a rezsim belülről jobban gyengíthette az egyházi struktúrákat, és eredményesebben befolyásolhatta az egyházi vezetést.

Ezt a gondolatsort továbbszöve, Ravasz László arra a következtetésre jutott, hogy az állam az egyházat pont a zsarolható vezetőkön keresztül igyekszik „közön-séges kulturális közösséggé” lefokozni, a gyülekezeteket pedig politikai célokra felhasználni. Céljainak elérésére az állam egy négylépcsős modell segítségével korlátozza a vallási jogok gyakorlati alkalmazását, és alapjaiban gyengíti az egyházat, miközben a mecénás szerepében tetszeleg.

E modell szerint a hatóságok olyan intézkedéseket fogantatosítottak, amelyekkel az egyházat mint „kulturális közösséget” kezelhették.²⁵ Ebben az összefüggésben Ravasz László szerint a vallási vezetők szolgálékú együttműködése súlyos károkat okozott az egyházi intézményekben, a felekezeti oktatási rendszer megszüntetéséhez és a vallási oktatás eltörléséhez vezetett. Szerinte ez a hozzáállás eredményezte azt is, hogy az állam sikeresen átvette a különböző jótékonsági intézmények, így a kórházak és a rászorulókat támogató intézmények (más szóval a diakóniák) irányítását, és nem utolsó sorban felozlatta a Bethánia CE (Krisztusért és Egyházért) Szövetséget is.

Ravasz László magyarázata szerint a kommunista kormányzat azért használta fel politikai célokra az egyházat, mert legitimálni próbálta magát a lakosság körében. A hatóságok a hatalmukba kerített vagy önként együttműködő papság és az egyház világi vezetőinek segítségével igyekeztek befolyásolni a gyülekezetek véleményét, remélve, hogy így nemcsak a lakosság bizalmát nyerik majd el, hanem nemzetközi szinten is felhasználhatják az egyházat saját érdekeik érvényesítésére.

²⁴ Lásd ACNSAS, Fond-I, i. sz. 149827, 3. kötet, 66–68. Az iratot közöltem a *Református Szemle* című folyóiratban 2015-ben, illetve *Az egyház társadalma – a társadalom egyháza. Egyház és társadalom Közép- és Kelet-Európában a 20. században* című kötetben (Seria Historiae Dioecesis Quinque eclesiensis XIII. Pécs, 2015). Vö. Hatos: i. m. 280–281.

²⁵ Ravasz nagyon kritikusan írt a kommunista hatalom alá vetett vallási vezetőkről: *„egy árva zokszó [...] sem volt soha. Ha bármelyik hívő vagy pap csak egy sóhajt hallatott, azon nyomban végleg elhallgattatták.”* Uo.

Nem vitás, hogy sikerrel kecsegtetett a rendőrállam „liberalizmusát és demokrati-
kus szellemét” a nemzetközi közvélemény bizalmát élvező egyház befolyásolásával
megmutatni. Az erre irányuló kampányok következtében azonban a közép- és
kelet-európai egyházak megalkuvó vezetősége lassan elvesztette mind a gyülekeze-
tek, mind a Nyugaton élő hittestvérek bizalmát.

Ehhez kötődött a modell harmadik „lépcsője” is: az államnak megfelelő új teo-
lógiát dolgoztak ki, amelyet az egyház vezetőin keresztül próbáltak a gyülekezetek-
re ráerőltetni. Ez a teológiai koncepció viszont az érvényesség és a belső kohézió
terén egyaránt nagy hiányosságokat mutatott.

Az egyházakkal kapcsolatos állami politika utolsó lépését Ravasz László az
„egyházi diktatúra” kiépítésében látta. A püspök, Wurmbrandhoz hasonlóan,
elítélte a papok állami kinevezését, mert ezáltal a hatóságok belülről is befolyást
gyakorolhattak az egyházra, a közösségek viszont elvesztették azon jogukat, hogy
szabadon választhassák meg papjaikat. Ez kiszolgáltatotta a gyülekezeteket új vezető-
iknek, akik szabadon büntethették az ellenszegülést és az egyházi szabályok meg-
szegését. Az, hogy a gyülekezetük bizalmát elveszítő egyházi vezetők mindenáron
fenn akarták tartani a hierarchiában elfoglalt pozíciójukat, Ravasz László szerint
teljesen elfogadhatatlan volt.²⁶

A püspök tanácsát így foglalhatnánk össze: „*az egyház a hit kockázata.*” Mivel
nem e világból való az üzenet, amelyet azokhoz is el kell juttatnia, akik hallgatnak
rá, meg azokhoz is, akik nem hisznek Istenben „*az egyház vesse eszébe, hogy egzisz-
tenciája a hit dolga.*”

A Magyar és a Román Népköztársaságok vallásos társadalma sok mindenben
hasonló volt. A hit reményt és identitást tudott adni, a szeretet pedig alternatívát
tudott nyújtani a hívő embereknek. Ilyen alapon mertek egyének és csoportok
szembeszállni azzal a tartalmatlan és sivár életvitellel, amelyet a kommunista láger
vezetői egész Közép- és Kelet-Európában erőltettek. Az ellenzékiiség győzelmének
számított, hogy megteltek a templomok, a zsinagógák és a mecsetek (még ha a val-
lási vezetők némelyike távol állt is a tökéletességtől).

A felidézett iratok azt sugallják, hogy Ambrus mediolanumi (milánói) püspök
egyik észrevételének még a (poszt)sztálinizmus korában is komoly valóságtartalma
volt, habár véleményét másfél évezreddel korábban, a IV. században fogalmazta
meg. Szent Ambrus II. Valentinianusnak, a Római Birodalom társuralkodójának
írta: „*Erőszakkal ugyan megváltoztathatod az emberek nézeteit, de hitet (te) nem
adhatsz nekik.*”²⁷

²⁶ Azt írta, hogy „[az állam lehet, hogy] megnyert pár papot, [...] ám csak azt érte el, hogy a magyar
protestáns hívők nagy száma vált még közömbösebbé irántuk.” Uo.

²⁷ *Extorquet solent timidis commutationem, fidem inspirare non possunt.*

LÁSZLÓ CSENDES

**STALINIST LANDSCAPE
WITHOUT THE “GENIUS GENERALISSIMUS”
PERSECUTION OF MINORITIES AND RELIGIOUS
GROUPS IN THE ROMANIAN PEOPLE’S REPUBLIC**

My aim in this paper is to explore the restriction of minority rights in the People’s Republic of Romania during the (post)stalinist period and to analyse the harmful and narrow-minded measures taken by the communist leadership against the minority churches and their believers in order to destroy the coherence of the religious communities.

On March 17, 1959, important voices of the Cold War and distinguished personalities of the anti-communist resistance summarized the abuse of the communist authorities against the religious minorities. Richard Wurmbrand and bishop dr. László Ravasz described how the churches had been demoted to “simple cultural communities” by the totalitarian states and used for political aims. “The Church has to keep in mind that its existence depends on faith. The Church carries the risk of faith... It does not belong to this world and remains here as long as it carries this risk, struggling against all odds to spread the joyous message that has been entrusted to it, both to those who are listening, and to those who do not want to hear it.”—concluded Ravasz.

